

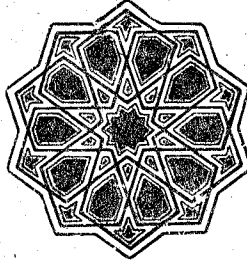
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

# LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ  
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXII

38 / 1992



## HARAMEYN'E DENİZDEN SURRE GÖNDERİLMESİ

Doç. Dr. Münir ATALAR\*

Makalemizin başlığında "surre" kelimesi geçtiğinden, konuya açıklık getirmek amacıyla, önce bu kelime ve sonra da surre emini, surre yolu üzerine kısaca durmak istiyorum.

Surre, Arapça bir kelimedir. Akçe kesesi, para çıkımı, jâne (yardım) demektir. Konumuzu ilgilendiren tanımı ise şöyledir: Padişahın, her yıl hacc mevsiminden önce, İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye, oranın ileri gelenlerinden en yoksullarına kadar dağıtılmak üzere gönderdiği para ve hediyelerdir<sup>1</sup>.

Hacc için Mekke'ye giden kâfilenin başkanına "Emirü'l-Hâcc" denmektedir. Mısır'ın, Yavuz (1512-1520) tarafından Osmanlı ülkesine katılmasına kadar, Mısır Memlükleriyle Osmanlı Padişahları, ayrı ayrı Emirü'l-Hâcc tayin ederlerdi. Mısır Emirü'l-Hâcc'ı Kâhire hacılarını, Osmanlı Emirü'l-Hacc'ı da İstanbul hacılarını Şam yoluyla Mekke'ye götürürlerdi. Osmanlı hilâfetinde bu me'mûriyet sonraları "Surre Eminliği"ne dönüştürülmüştür<sup>2</sup>.

Surre Emini, doğruluk ve dindarlıkla tanınmış yüksek rütbeli sivil, asker veya ilmiye sınıfından birisi olurdu. Surre alayı ile İstanbul'dan yola çıkar, hacc kervanını güven içinde götürüp-getirir, Mekke ve Medine'de para ve hediye emânetlerini ilgililere dağıtır, hacc sürésince güvenliği sağlar ve İstanbul'a dönerdi<sup>3</sup>.

Harameyn'e surre gönderilmesi Abbasiler (750-1258) zamanında başlamış; Fatimiler, Eyyûbiler ve Osmanlılar bu görevi devam ettirmişlerdir. 1917'lerde, surre gönderilmesine son verilmiştir.

\* Gaziantep Üniversitesi Şanburfa İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Abdurrahman Vefik (Sayın), *Tekâlif Kavâidi*, İst., 1328, s. 183; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İst., 1978, c. VII, s. 366.

2 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, İst., 1971, c. I, s. 527; *İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, s. 263 "Emirü'l-Hacc" maddesi".

3 a.g.e., aynı yer; Mouradjah d'Ohsson, *Tableau General de l'Empire Ottoman*, 1790 ba., c. III, s. 258 v.d.; *Meydan Larousse*, c. XI, s. 628

Surre Alayı'nın yolu, zaman zaman değişmiştir. Tanzimat'a ve hat-  
ta ondan bir süre sonraya değin, katır ve develerle (Receb ayında) gön-  
derilirken; o tarihten itibaren 1908'e değin (Şaban ayında) denizden  
vapurla; 1908'den sonra da Hicaz Demiryolu'nun yapılması üzerine tren-  
le gönderilmiştir.

### Deniz Yolu İle Surre Gönderilmesi:

Buharlı ulaşım araçlarının, vapurların işlemeden sonra Surre  
yolu değişmiştir. Gavur dağı eşkiyası, Payas (Üzeyr)'in beri tarafında  
Burnaz Köprüsü mevkinde Surre-i Hümayûnu ahz ü gasb etmişler  
idi. Binâenaleyh Fuad Paşa, Üsküdar'dan Şam'a kadar olan kara yo-  
lunu terk ile Surre-i Hümayûn'u bahren (denizden) Beyrut'a ve ondan  
Şam'a göndermeyi usûl ittihaz etmiş idi<sup>4</sup>. Surre'nin denizden gönderil-  
mesi kararı üzerine, yolun kısalması sebebiyle Surre, Şaban ayının on-  
dört veya onbeşinde gönderilmeye başlanmıştır<sup>5</sup>. 1281/1864 senesinden  
itibaren yapılan bu değişikliği Lütfi Efendi, tarihinde şöyle anlatır:

"Vapurların zuhurundan sonra Surre-i Hümayûn'un ve beraberin-  
de gidecek hüccacın karadan gidip gelmek tekellüfüne hâcet kalmamış  
olduğundan ve hususuyla Surre-i Hümayûn eminlerinin avdetinde sur-  
rece işleri kalmadığından eyab ve zehapta (gidip-gelme) vapur ile azi-  
met olunması ve mevsim-i hacca vaktin müsait olması cihetiyle mu-  
tâd-ı kadim olan Receb'in onikinci gününe inhisarın terkiyle Surre-i  
Hümayûn ihracının Şaba'nın ondördüncü gününe tahsisi itiyat kılın-  
dı"<sup>6</sup>. "Onsekizinci yüzyıl ortalarında alaylarda bazı değişiklikler yapıl-  
mıştır: Surre'lerin meşin keselere ve bohçalara konulan öteki hediyelerin  
keçi derisinden yapılmış sandıklara konulmasına başlanılmıştır. Ayrıca  
Surre'nin mutlaka Şaban ayının ortasında İstanbul'dan çıkarılması,  
bu merasim yapılırken surf o güne mahsus olmak üzere padişah için bü-  
yük ve süslü bir çadır, ayrıca devlet erkanına mahsus bir kaç çadır daha  
dikilmesi, alayın buralardan seyredilmesi yapılan değişiklikler arasındadır.  
Ayrıca surrenin Şam'a varmasında bir emirül-hac tayini, Medine  
fakirlerine sadakalar gönderilmesi de bu değişiklikler arasındadır<sup>7</sup>.

4 Ahmî: Cevdet Paşa, *Ma'ruzat* (Hzl.: Yusuf Halaçoğlu), İst. Yaylaçık Mtb. 1980, s. 129  
(Ma'ruzat, 1279-81/1862-64 yıllarını kapsar).

5 *BA., İr. Dah.*, 36788 (Sene: 1281/1864); *BA., İr. Dah.*, 38849 (Sene: 1282/1866).

6 Hâfız Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, yazma nüsha, c. X, s. 87 (Basılmamış kısımlar için  
bk.: İst. Arkeoloji Ktb. No: 1343 IX. cilt; No: 1347 (X. cild).

7 Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, Baskıya Haz.: Niyazi Ahmet Banoğlu, s. 154.

Surre-i Hümâyûn Alayı'nın deniz güzergahını, *Hicaz Seyahatnâmesi*<sup>8</sup> isimli yazma bir esere dayanarak açıklamaya çalışacağız: "Surre-i Hümâyûn resmen Şaban ayının 15. günü alay-ı vâlâ ile Saray-ı Hümâyûn (Dolmabahçe)'den çıkarılarak Beşiktaş iskelesine ve andan vapur-ı mahsus ile Üsküdar'da Paşakapısı'na nakl ettirilir. Çünkü eskiden Surre-i Hümâyûn'un Üsküdar'dan berren (karadan) ta Mekke'ye kadar gönderilmek âdet olmakla bittabi levâzım-ı seferiyye Üsküdar'da ikmâl edilir, hüccâc-ı müslümin de orada ictima edermiş<sup>9</sup>. "Her ne kadar şimdilerde bahren (denizden) Beyrut'a ve ondan Şam-ı Şerif'e gönderilmekte ise de yine ve teşrifât-ı kadimeye riâyeten ber-mu'tâd Üsküdar'a geçirilmektedir<sup>10</sup>.

XIX. Asır sonlarından itibaren Şaban ortalarında çıkarılan Surre için, bir-iki gün evvel Evkaf hazinesince ikmâl edilmek üzere olan Surre keselerinin, mühr-i hümâyûnla mühürlenmesi bâbında Evkaf Nezâret-i'nden Sadâret'e bir tezkire yazılır ve Surre ihracı gününün tesbiti için irâde çıkması arz olunur ve o suretle irâdesi çıkardı<sup>11</sup>.

1307/1889 Ramazan'ın 13. Cum'a günü (20 Nisan 1306 Mâli yıl) güneşin batışıyla Der-saâdet (İstanbul)'dan hareket edilir. Surre-i Hümâyûn, kâide içabı mutantan (görkemli) bir alay ile Paşa kapı'sından çıkarılarak Harem İskeleyi'ne indirilir ve orada Surre-i Hümâyûn'a özel olarak ayrılmış bulunan Girit vapuruna yüklenilir<sup>12</sup>.

İstanbul'da, Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkan Surre Alayı'nın Beyrut'a kadar uğradığı yerler ve adları şöyledir: Beşiktaş-Paşakapısı (Üsküdar) -Harem-Gelibolu-Çanakale-Bozcaada-Midilli Sakız - Sisam-Rodos-Kıbrıs-Beyrut<sup>13</sup>.

İstanbul'dan Beyrut'a kadar süren bu deniz yolculuğunda geçilen, görülen yerler; konak konak, çeşitli yönleri ile tanıtılmıştır. Uğranılan

8 Söylemezoğlu, Süleyman Şefik b. Ali Kemâli *Hicaz Seyahatnâmesi*, İst. 1308/1890, Rik'a. 385 s. (Üniv. Ktb. TY. 4199). Eser yazmadır.

Eser, Ceziretü'l-Arab'ın eski ve o zamanki durumu ve özellikle Hacc yolu ile Hicaz bölgesinin perişan ahvâli ve buna karşı alınacak önlemlere ve nihayet Arap kabilelerinin ahvaline dair geniş bir rapor niteliğinde olup, 1892 yılında Padişahşaha, aynı Sultan Abdülhamid II. sunulmak üzere hazırlanmıştır.

9 a.g.e., s. 2.

10 a.g.e., s. 3.

11 BA., *İr. Dah.*, No: 44556 (1288/1871).

12 Söylemezoğlu, S. Şefik, *Hicaz Seyahatnâmesi*, s. 3.

13 a.g.e., s. 3-25; Akdeniz'deki, 1317/1899'da mevcut iskeleler ve bu iskeleler arasındaki mesafelerin deniz mili olarak karşılıkları için bkz.: el-Hacc Hâfız Davud, *Hac Rehberi*, 1317, s. 130-131.

yerlerin tarihi, coğrafi ve etnik durumu, tarım ve ticareti, buralardaki camii, medrese, tekke, kütüphâne, kilise, manastır, havra, okul, dükkan, han, hamam sayısı ve saire hakkında bilgi verir. Surre Alayı Beyrut'ta Vali İzzet Paşa tarafından parlak bir törenle karşılanır<sup>14</sup>. Şam'a geçilir. Alay Şam'da da törenle karşılanır ve törenle uğurlanır.

Surre'nin, Beyrut ve Şam'dan, Medine ve Mekke'ye gidebilmesi için gereken nakil vasıtalarının sağlanması ve alayın korunma ve emniyeti için, Beyrut ve Şam vâlilerine bu hususların temini bâbında ayrı ayrı fermanlar gönderilirdi<sup>15</sup>.

Cebel-i Şemmâr Emiri Muhammed İbn er-Reşid'in adamlarına, Devlet-i Aliyye tarafından gönderilen 25.000 kuruş atıyye ile 40-50 hil'at teslim edilmiştir<sup>16</sup>.

Nihayet Surre Alayı Medine'de karşılanır. Burada Peygamberin merkadı ziyâret edilir. 2 Temmuz'da Cumâ namazından sonra Mekke'ye hareket eden kafile 5 gün sonra Mekkeye ulaşır. Burada gerekli ziyâretler yapılır. Hacıların durumuna değinilir. Surre-i Hümâyûn resmî hey'eti, Mekke Şerifi ile Vâli Paşa'yı ziyâret eder, Surre Emîni'nin memuriyyetine dair taraf-ı şâhânedan Mekke emîrine gönderilen ferman ile, şerif hazretlerine yazılan hususî mektûb resmen okunur, şerif tarafından Surre Emîni ve Kedhüdasına yeşil kablî siyah samur kürkleri giydirilir. Sonra Mekke Emîri'nin mutantan (görmekli) bir alayla Surre Emîni'ni ziyârete gelişi tasvir edilir<sup>17</sup>.

Surre-i Hümâyûn Alayı, İstanbul'dan 20 Nisan 1306 Malî tarihinde hareket ettiğine ve 7 Temmuz 1306 Malî tarihinde de Mekke'ye ulaştığına göre, İstanbul-Beyrut-Mekke arasındaki mesafe 2,5 aylık bir zamanda alınabilmiştir.

*Hicaz Seyahatnâmesi*'nin Hâtîme'sinde anlatıldığına göre Eylül'ün 14'ünde hac kafilesini, Cidde'ye iner. Ancak vapur bulunmadığından 25 Ekim'e kadar, burada kalınır. Sonra Hidiviyye (Mısır) Şirketi'nin bir vapuruyla Süveyş'e hareket edilir. Yol üç gün sürer. Buradan trenle İskenderiye'ye geçilir. Birkaç gün sonra kendi daire halkı ile vapurla

<sup>14</sup> a.g.e., aynı yer. Ayrıca, Beyrut'tan sonra deniz yolu ile de Mekke'ye gidiği vaki'dir. Süveyş-Yenbu'-Cidde-Mekke şeklinde. Bunun için izin, irâde çıkması gerekirdi. Bkz.: BA., İr. Dah., No: 29080, (1276/1859): "Surre-i Hümâyûn Emîni Hilmi Paşa'nın Beyrut'tan bahren azimetine ruhsat verilmesine dair."

<sup>15</sup> BA., MD. 134/339; BA., MD. 153/48: *D'Ohsson*, c. II, s. 85.

<sup>16</sup> Süylemezoğlu Şüleyman Şefik, *Hicaz Seyahatnâmesi*, s. 162.

<sup>17</sup> a.g.e. s. 117. 220, v.d.

Pire'ye hareket eden kâfile, İzmir ve Çanakkale üzerinden Der-saâdet'e ulaşır<sup>18</sup>.

**Kafile-i Haccı Teşkil Eden Hüccâc ve Hayvanat Miktarı:** "Bu tarihte ictimâeden hüccâcın arkası alınıp 350 İran ve 40-50 kadar Şam hüccâcî ile asâkir-i muhafaza ve 300-400 Akkâm, 700-800 kadar zehâyir-i seferiyyeyi nakle memur Urbân ve Deveci, 2000-3000 deveden mürekke-kâfile (Mevkibü'l-Hacc) 27 Mayıs 1360 senesinin Salı günü ale's-sabah 12'yi 20 geçce Müzcyrib'den hareketle savb-ı maksûde teveccüh cyledi"<sup>19</sup>. Bu rakamlar, kervanın yaklaşık 4500 kişiden oluştuğunu göstermektedir.

**Kıta-i Hicaziyye'ye Senevi Gelen Zuvvârın Miktarı:** "Hac için Hicaz kıtasına dışardan gelen Hüccâcın birbiri üzerine olarak miktarı ancak 60.000'e ulaşabilir; Bunlardan 35.000'ni Cava; 5.000 kadarı Hind; ve 5-6 bin kadar Türk, Mısır-Arnâvud, Kürt; beş altı yüzü Buhara, Tatar, ikibini Acem ve iki bin kadarı da Ma'ribî'den ibarettir. Şu hesaba nazaran zuvvârdan tâbiyyet-i Osmaniyye'de bunlar 5-6 bin raddelerinde bir cüz-i kâildan ibaret kalıb, kısm-ı mütebaki-i küllisinin icabında mürekke-kâfile olduğu anlaşılır. İşte buna binaen en ziyade adl ü intizama i'tinâ olunacak mahmil kıta-i hicaziyyedir ve çünkü mevkebi-ictimâ-i müslimân olduğundan âlem-i İslâmiyet merkez-i İslâmiyetin ahval ve idaresine aîd, ma'lumatı buradan alır ve daha doğrusu gördüğü ahval ile bir-mukâyese zann ve tahmin eder"<sup>20</sup>.

"Beynelmîlel sıhhiye meclisinin Cidde'de bir karantina istasyonu tesis etmesinden beri, bu sâyededir ki, Birinci Cihan Harbi'nden evvel, hacı sayısının 36 bin ile 108 bin arasında dolaştığı ve vasatî olarak 70 bin tuttuğu görülmüştür<sup>21</sup>. "Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arası devrede, hacı sayısındaki yıllık ortalama artış, yaklaşık olarak 172.000'i bulmuştu. Bu devreden sonra sayı artmış ve 1960'larda, Mısır ve Pakistan en başta gelmek üzere, milyona varmıştır"<sup>22</sup>.

**Vapur Kiralanmasında Çevrilen Entrikalar:** "Ba'del Hac bi'l-cümle hüccâc istediği zamanda Cidde'ye inmekte hür ve muhtar ise de, bi-çâre Cavahlar işbu müsa'adatdan mahrumdurlar. Sebebi şudur: Cavahlar, Cidde'ye vusullerinde kendilerinden mutavvifleri, 25 şerî rîyâl avdet-i vapur ücreti olmak üzere almış bulunurlar ve halbuki ba'del-hac Cidde

18 S.S. Şefik, *Hicaz Seyahatnâmesi*, s. 270.

19 a.g.e., s. 71.

20 a.g.e., s. 262.

21 İ.A., c. V/I, s. 13 (Hac Maddesi)

22 Philip K. Hitti, *Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. S. Tuğ, c: I, s. 204.

Limanı vapurlarla mâlâ-mâl (dolu) olduğundan 8-10 riyâle Hind ve Cava'ya gitmek kabildir. Eğer Cavahlar bırakılsa, ucuzluğu hasebiyle bu vapurlara bineceklerinden, istifade mahv olur. Maksada vüsül zımmında hacdan 15-20 gün sonraya kadar Cavahları Mekke'de alıkoyarak Cidde limanında artık vapurdan eser kalmadığı zamanda Felemenk konsolosu, mutavvifin ve şerif 10-15 riyâle vapurlar isticâl ederek bunlara bindirilir ve para beyinlerinde taksim edilir. Hükümet-i mahalliye tarafından bu işe müdahale olunub men'edilmek istenildiği takdirde yine maksadlarına muvaffakiyet zımmında envâ-i desâyise müracaatla, meselâ deve bulmakda müşkilât çıkarılmakta ve buna dahî bir çare bulundukda vapur acenteleri ile uyuşarak yine istihsâl-i âmâl muvaffak olmaktadır<sup>23</sup>.

Vakia şu işlere Felemenk konsolosu dahî dâhil olarak, teb'-ası hakkında kendisü dahi, mü'amelât-ı zâlimanede bulunmakta ise de, şu misillü ahvâl esef-i iştîmâl-i memâlik-i Osmanıyye dahilinde vaki' olduğundan mesûliyyet-i manaviyyesi devlete âit ve râcî olduğu gibi Felemenk konsolosu şu vesâit hem cebini doldurmakta ve hem de esas vazifeleri olan ahâlî-i müslimeyi hilâfet-i kübrâya karşı soğutmaya muvaffak olmaktadır<sup>24</sup>.

Her sene mutâd olarak ve Mısır'dan Haremeyn'e gönderilen gallâtın (zahire) aynen ve gecikmeksizin gönderilebilmesi için Süveyş'de 3 gemi yapılması emredilmiş ve yapılmakta olan üç gemi için, tarafından gönderilecek kereste ve ziftin çabuk gönderilmesi babında, Rödös mutasarrıfı deniz ümerasından Mustafa Paşa'ya hüküm gönderilmiştir<sup>25</sup>.

Türkiye'nin çeşitli limanlarındaki yelkenli gemilerin genel geliş-gidişini, 1846 senesi için (giriş-çıkış beraber), yaklaşık olarak 4.700.000 tonajlık bir toplamı bulan, 35.000 gemi tahmin edilmektedir. Belli başlı limanlara göre, bu rakam şöyle taksim edilir:

Limanlar	Gemilerin:	
	Sayısı	Tonaj
İstanbul	15.770	2.638.994
İzmir	5.916	281.884
Beyrut	1.150	150.219 <sup>26</sup>

23 S.S. Şefik, *Hicaz Seyahât-nâmesi*, s. 269.

24 a.g.e., s. 269-270.

25 BA. Cev. Evk., 16939/A,B (1183/1769); Cev. Evk., No: 29107 (1159/1747)

26 M.A. Ubicini, *Türkiye 1850*, (Çev. Cemal Karaağaçlı), İstanbul, 2 cilt, c. 11, s. 375-76 (Tercüman 1001 Temel Serisi, No: 63-64).

İstanbul merkez alınmak suretiyle Lloyd kumpanyası (yabancı şirket) tarafından ulaşım için kullanılan hatlardan biri de İstanbul-Beyrut arasında, ayda iki kere gidiş, iki kere dönüş olmak üzere yapılmakta idi. Yolculuk müddeti ortalama 6 gün sürmekte idi. Bu hatda başlıca İskeleler İzmir-Çeşme, Rodos Larnaka idi<sup>27</sup>.

Hüccacı getirmek için, Beyrut'a vapur gönderildiğini belirten bir belgenin tarihinin 1267/1850 olması, hacıların vapurla naklinin 1281/1864'lerin gerisine gidebileceğini göstermektedir<sup>28</sup>.

Mısır yoluyla hacca gidenler, 1672'lerde ortalama 40.000 kişidir. Süveyş'deki deryâ sancak beyinin bir görevi de bu hacıları Süveyş'den Cidde'ye taşımaktır. İsteyen hacılar, karadan giderler Ama deniz yolu kısa ve meşakkatsizdir. Kızıldeniz'de işleyen 200 kadar Türk ticaret gemisi vardır. Süveyş Kapdani, bunları kontrola selahiyetlidir. Kapdan Mısır hazinesinden yılda 12 kese akçe alır<sup>29</sup>.

27 a.g.e., s. 380.

28 BA., *İr. Dah.* No: 13328.

29 Y. Öztuna, *B. Türkiye Tarihi*, c. XIV, s. 65; BA., *İr. Dah.* 13328 (Karşılaştırmak için bkz.: *OTDTS*, c. III, s. 280).